

**ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ”
ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ЕТНОЛОГИЯ”**

Мария Радославова Славчева

НЕВИЖДАЩОТО ТЯЛО: ГРАНИЦИ И ВИЗУАЛНИ ДИСКУРСИ

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за придобиване на образователна и научна степен „доктор”

Област на висшето образование 3. Социални, стопански и правни науки

Професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата

Докторска програма: Социална антропология

Научен ръководител:
доц. д-р Меглена Златкова

ПЛОВДИВ 2019

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на заседание на Катедра „Етнология” на Философско-исторически факултет на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”, гр. Пловдив.

Настоящият дисертационен труд „Невиждащото тяло: граници и визуални дискурси” е с общ обем от 166 страници, от които основен текст (благодарности, увод, три глави, заключение и библиография) – 162 стр. и едно приложение (София, комплекс на слепите (гугъл карти) – 4 стр. Цитираната библиография включва 99 заглавия на български и английски и френски език.

Състав на научното жури: Проф. д-р Магдалена Елчинова

Доц. д-р Анелия Касабова

Доц. д-р Даниела Колева

Доц. д-р Красимира Кръстанова

Доц. д-р Меглена Златкова

Публичната защита на дисертационния труд ще се проведе на 14.02.2020 г. от 14:00 часа в 14 семинарна зала на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”. Материалите по защитата са на разположение в Катедра „Етнология”.

НЕВИЖДАЩОТО ТЯЛО: ГРАНИЦИ И ВИЗУАЛНИ ДИСКУРСИ

Съдържание на дисертационния труд

Увод

Първа глава. Дискурси на невидящото тяло

Тяло, Невидящо тяло, Незрящо тяло

Дискурс, визуални дискурси

Обекти в дискурсивното поле на невидящото тяло

Дискурсивното поле на хората със зрителни затруднения

Понятия в дискурсивното поле на невидящото тяло

Функциониране на дискурсивното поле на невидящото тяло

Външни системи за контрол на дискурса

Вътрешни системи за контрол над дискурса

Визуални дискурси в полето на невидящото тяло

Видимост на тялото

Пространство/Пространства/Места

Тяло, видимост и публично пространство

Методически изисквания към работата с дискурси

Две начала за дискурс анализ

Втора глава. Страната на слепите

Визуални изказвания и хетеротопии

Първоначално появяване на страната на слепите

Разказът „Страната на слепите“

Защо разказът на Хърбърт Уелс е важен?

Дискурсивното образуване на слепотата в разказа на Хърбърт Уелс

Дискурсивното образуване на начините на организиране на всекидневието в ситуация на невидяне

Визуални дискурсивни образувания в разказа на Хърбърт Уелс

Страната на „слепите“ и „Градът на слепите“ преди 1944 година в списание „Зари“

Страната на слепите от 1944 до 1981 година

„Долината на слепите“ и „Вече не ще има страна на слепите“ – 1964 г.

Градът на мъртвите очи (1966 г.) и Градът на слепите (1973 г.)

„Причинители на масова слепота в Африка и Индия“ (1966), „В страната на слепите“ (1976) и „Речната слепота“ (1981)

Страната на слепите след 1981 г. (примери от България и чужбина) – От страната на слепите до селища за незрящи.

„Левоча – средище на словашките слепи“

„Ние от края на града“ (1987)

Тревожни въпросителни (1989)

„Да не вървим срещу себе си“ (1989) и „Рай или кошмар“ (1990)

Визуализации на града на слепите в София

„Тарбе – градът на слепите“ (1993) и „Интересни времена в Латвия“ (1999)

Русиново

Трета глава. Визуални дискурси на невиждащото тяло

Национален център за рехабилитация на слепи – Пловдив като част от визуалните архитектурни дискурси полето на невиждащото тяло

Визуалните дискурси, свързани с техниките на придвижване и образът на белия бастун

Обучение на незрящото тяло

Обучение по ориентация и мобилност

Полезни умения за/на невиждащото тяло

Подготовка на невиждащото тяло за градската среда

Технологиите на невиждащото тяло

Карти и макети

Аудиокартите

Брайл

Биографията на Луи Брайл – разказ за справянето със ситуацията на невиджане

Заключение

Библиография

Приложение 1

Кратко представяне на дисертационния труд

Проблемна ситуация, актуалност и значимост

Съжителството на различни хора в публичните пространства на града е трудно постижимо, затова се прилагат множество правила и кодове на поведение, които имат за цел да уеднаквят действията на индивидите и да направят процесите на общуване и взаимодействие по-лесни. Такива правила са, например, задължителното носене на дрехи, спазването на правилата за движение по пътищата, спазването на определен тон при разговор и т.н. Ситуацията на неவிждање е своеобразна криза, отключваща последователно всички социални механизми, които да нормализират, кодифицират, обучават зрительно затруднените хора да се справят в света на зрящите.

Говорейки за дискурсивно поле, е нужно уточнение какво е дискурсът и кое дефинира визуалния дискурс и дискурсивното поле на „неவிждащото тяло“. Релевантни към настоящото изследване са трудовете на Мишел Фуко, свързани с формирането на дискурси и начините, по които те съществуват и се променят (Фуко, 1998; Фуко, 2016; Фуко, 1996). Теориите за дискурса и дискурс анализите са се развили много след написването на трудовете на Фуко, в различни школи за дискурс анализ като Интеракционална лингвистика (Гофман, 1999; Scollon, 2003), Дискурсивна психология (Potter, 1996; Edwards, 1997), Анализ на разговор (Sidnell, 2010) и др. Една от най-значимите е Школата за критически дискурс анализ, някои от работилите в това направление са много изследователи сред тях се открояват Норман Феркло (Fairclough, 1995, 2001), Кармен Роза Калдас-Култард, Малкълм (Caldas-Coulthard, Carmen Rosa and Malcolm, 1996), Теун А. ван Дайк (Dijk, 1977, 2008) и др. В българската етнологическа традиция, която също следва изследванията от школата за критически дискурс анализ се открояват текстовете на Магдалена Елчинова, която представя по какъв начин могат да се използва дискурс анализа в сферата на фолкористиката. (Елчинова, 1993) Критическият дискурс анализ има много приложения в различни по сфери изследвания, защото разбира дискурсите като социална практика, продиктувана от съчетаването на текст и говорене в конкретен контекст (важен е моментът на говорене). В много от изследванията, които се основават на критически дискурс анализ, се обръща голямо внимание на лингвистиката. Теренното антропологично изследване на настоящия труд

продиктува търсенето на методология за дискурс анализ, която се основава на хронология (генеалогия) и разбирането на дискурса като сбор от изказвания, които могат да бъдат и визуални. В дисертационния труд се следва подхода на Мишел Фуко за структуриране на дискурси и методологията за генеалогичен дискурс анализ. Изборът на теоретична рамка и методология е продиктуван от няколко предпоставки:

- Изследователският въпрос как дискурсивно/визуално се конструира концепцията за *невиждащото тяло* изисква да се съчетаят различни научни полета, които имат отношение към визуалните дискурси;
- Липсва цялостно разработена теория за визуалните дискурси и начините, по които те функционират, когато става въпрос за телата на зрително затруднените хора.

Затова и един от приносите на настоящия труд е разработването на адекватна теоретична рамка, свързана с визуалния дискурс и дискурсивното поле на „*невиждащото тяло*“.

Дискурсът, според дефиницията на Мишел Фуко (1996; 2016) е акт на говорене и представяне на конкретна тема. Той е структуриран от множество правила, които действат по време на неговото създаване, разпространение, използване и активизиране. Съставен е от изказвания, които са различни по тип начини на изразяване, предварително обмислени и казани в определени условия. Те разкриват подробности, свързани с една тема. Самият акт на говорене относно ситуацията на невиждане създава множество дискурсивни образувания, които влизат в състава на дискурсивното поле на *невиждащото тяло*. Изказванията могат да бъдат и визуални, което ми дава основания да разглеждам и анализирам и визуални дискурси.

Визуалните дискурси, от своя страна, дефинирам като онези изказвания, които са подкрепени с образ и могат да бъдат възприети като значещи за конкретната тема на дискурсивното поле. Визуалните дискурси често се явяват като гранични за дискурсивното поле. Дискурсите, свързани с технологиите, пространствата, медицината, педагогиката, правото, влизат в дискурсивното поле на *невиждащото тяло*. Внимателното разглеждане на процесите в това дискурсивно поле изважда на преден план различни механизми, чрез които незрящото тяло се превръща в невиждащо. Използването на методите на социалната антропология за проследяване на процесите на създаване и активизиране на дискурсите към телата е необходимо, защото наблюдаваните процеси рефлектират върху обществото и показват нужните стъпки, за

да може незрящите хора да станат част от обществото на зрящите. Дискурсите, създадени от и за хората със зрителни затруднения, съдържат в себе си процеса на превръщане на незрящото тяло в невиждащо. „Сблъсъкът“, който съм наблюдавала многократно, когато зрящи и незрящи се срещнат на публично място може да се преодолее като се изравнят позициите, чрез приемливи и за двете страни действия. Приемам, че *невиждащо тяло* е всяко тяло, без задължително то да е незрящо. Това може да е тялото на зрящ човек, който поради някакви физиологични, психологични причини да не може да вижда в този момент. Важно е в конкретен момент, когато тялото е загубило тази възможност за виждане, да се създаде ситуация, в която това състояние да се обговори от зрящи и незрящи. Именно този акт на говорене (създаване на образи) образува и активизира различни дискурси, които помагат в процеса на възприемане на тялото като невиждащо.

Цел и задачи на дисертационния труд

Настоящият дисертационен труд предлага задълбочен поглед върху образуването на дискурсивното поле на *невиждащото тяло* и има за **цел** да изследва начините на конструиране на „*невиждащото тяло*“ от визуални дискурси, инструментализирани през границите между видимо и невидимо – физически и културни. За да постигна тази цел, аз правя два дискурс анализа, които изследват как се конструира дискурсивното поле на *невиждащото тяло*. В този смисъл, **обектът** на изследване е **дискурсивното поле на „невиждащото тяло“**. „*Невиждащото тяло*“ разглеждам като обект, върху който действат механизмите на дискурсивно конструиране и около което се създава дискурсивно поле, а тялото на конкретния „незрящ“ човек е субект в този процес. Изследването има няколко задачи:

1. Да се очертае дискурсивното поле на *невиждащото тяло* като се потърсят неговите граници и визуалните дискурси, които влизат в състава му.
2. Да се проблематизират дискурсите, насочени към тялото на незрящите, както и специфичните процеси на обучение така, че да стане възможно превръщането на незрящото тяло в невиждащо.
3. Да се проблематизират начините на говорене за хората със зрителни затруднения във връзка с институционалните дискурси и създаването на словесна среда на визуалното.

Изследователски въпроси и теза

Дисертационният труд изследва начините, по които възможността за виждане се изгражда в сложните отношения между хората като търси отговор на следните въпроси: как телесният опит конструира образи и какви са механизмите на нормализация, които протичат около хората, които са загубили способността си да виждат. По какъв начин човешкото тяло се превръща от незрящо в невиждащо и какви са визуалните образи и представи, които се конструират в тези моменти? Животът в града предоставя през цялото време нови и нови препятствия и граници пред хората, кара ги да променят нещо в пътя си или напротив да запомнят пътя си, дотолкова, че вече да не обръщат внимание на новите неща. От тези въпроси е изведен и основният изследователски въпрос, а именно: **По какъв начин визуалните дискурси участват в процесите на превръщане на незрящото тяло в невиждащо?** За да му отговоря, ще потърся отговор на следните подвъпроси:

- По какъв начин се създават и променят дискурсите?
- Какво представлява дискурсивното поле на невиждащото и как функционира то?
- Кои са границите на дискурсивното поле на *невиждащото тяло*?
- По какъв начин невиждащите хора възприемат света на привилегированата позиция на виждащите?
- Как създадените дискурси помагат на незрящите тела да се превърнат в част от света на виждащите като невиждащи?
- Какви са механизмите, които помагат на незрящите тела да се превърнат в невиждащи?
- По какъв начин хората със зрителни затруднения (незрящите тела) биват възприемани от привилегированата позиция на виждащите тела?
- Как изследователят става част от създаването на дискурсите, които превръщат незрящите тела в невиждащи?

В настоящото изследване изхождам от хипотезата, че *границите между зрящи и незрящи са непреодолими поради различието на биологичното тяло*. За да се преодолее тази „естествена“ граница, различието трябва да се нормализира дискурсивно и технологично като се визуализира. Тази визуализация прави видими границите и представлява извеждането на тялото на незрящия от неговата частност в „публично приемливо“ невиждащо тяло.

Методология на изследването

Изследователската ми работа се основава на теренно антроположко проучване, използващо емически и етически подходи. В някои части от изложението е включена автоетнография, която има за цел да онагледит процесите по превръщане на незрящото тяло в невиждащо. Събраните материали се подлагат на дискурс анализ, визуален дискурс анализ, диахронен анализ, интерпретативен анализ. Визуалният дискурс анализ изисква използването на изображения от различен тип, които прилагам директно в текста, понеже са смислово неделими части от анализа.

Работата премина в няколко етапа. На първо място, работа с архивни единици (по смисъла на Фуко). Дисертационният труд е продължение на магистърска теза и отразява задълбочаването на интереса ми към конструирането и създаването на различни визуални образи и представи. Работата със зрително затруднени изисква подготовка и интердисциплинарен подход. Изследователят на този терен трябва да свикне да се представя по адекватен за информаторите начин. Освен това трябва да свикне, че често той няма да бъде забелязан и винаги трябва да прави първата крачка. По време на изследването за магистърската си теза разбрах, че подготовката за този терен минава през различни медийни канали, които помагат на изследователя да се запознае с общността, да разбере какви проблеми имат хората със зрителни затруднения. Проучването на различни медии, предназначени за хора със зрителни затруднения се оказва един добър „вход“ към изследваната общност. В настоящото много по-голямо изследване започнах да преглеждам списание „Зари“ (издание на Съюза на слепите в България). Първите броеве от него са излезли от печат малко преди началото на втората световна война (1932). Списанието сменя няколко пъти името си - „Съдба“, „Зари“, „Животът на слепите“ и от 1963 година отново е прекръстено на „Зари“, което заглавие е актуално и до днес. Списанието просъществува и в няколко различни исторически контекста – война, социализъм, преход, демокрация и т.н. Сменя и технологията си на издаване: в своята история то е издавано на обикновен печат, на циклостил, на брайл, вече може свободно да се намери във виртуалното пространство, а също така и в аудиоформат. Важно е да се отбележи, че съществуването му в много и различни формати дава възможност на голям кръг от хора да се докоснат до света на хората със зрителни проблеми. По време на моето изследване разгледах статии от близо 800 броя на това списание и успях да проследя по какъв начин се променят дискурсите към телата, кои са

онези дискурсивни образувания, които се включват в дискурсивното поле на *невиждащото тяло*. В допълнение успях да проследя формирането на дискурсивно образувание, част от полето на невиджаното тяло, което оставя трайна следа в изграждането на образи и представи за място, където живеят само хора със зрителни затруднения. Това е мотивът за страната на слепите, който в един момент излиза от страниците на списанието и започва да се превръща в реалност.

На второ място, прекарах месеци в наблюдения в Национален център за рехабилитация на слепи – Пловдив. От близо 5 години поддържам контакти с различни представители на общността на зрително затруднените като наблюдавам процесите, които протичат в техните житейски ситуации. Поддържам контакти и с различни експерти, които работят със зрително затруднени лица. Изследването ми беше подкрепено и с теренна работа по няколко приложни проекта, както и в научния проект „Сензорна етнография на града“, финансиран от Фонд научни изследвания към ПУ „Паисий Хилендарски“. В работата си избрах методите на наблюдението пред получаването на информация чрез интервюта, защото в конкретния случай те дават много по-голям резултат. Антропологът на терен, свързан с хората със зрителни затруднения, не може да не отчете, че неговите събеседници не го виждат и често могат да не знаят за неговото присъствие в средата наоколо. Освен това разговорите протичат по много различен начин, тъй като изследователят не е само в тази си роля, докато върви разговорът. Освен че трябва да се следи разговора, често се налага да се дават много по-дълги описания на различни ситуации или пък да се изпълняват някакви други действия, които биха подпомогнали информатора – например да бъде заведен до някъде, да бъдат попълнени документи, да се обясни нещо, да се даде информация кое къде е разположено и много други подобни, които възникват в момента.

* * *

Изложеното дотук (проблемна ситуация, основни изследователски полета, нуждата от изследването, целта и задачите, изследователския въпрос и подвъпросите, на които е търсен отговор, методологията и терените) е представено в **Увода** на дисертационния труд и отчасти в **Глава I**. Смятам изложените аспекти за основополагащи, поради което се спрях най-напред на тях. По-надолу ще представя

накратко съдържанието на трите глави и заключенията, до които съм достигнала. При описанието на първата глава някои повторения са неизбежни.

Първа глава. Дискурси на невиждащото тяло

Първа глава има за цел да представи теориите за дискурса на Мишел Фуко. Пространното разглеждане на теориите се налага, тъй като вземането само на част от тях би разрушило цялостната идея на автора, а това не би помогнало за разбирането на теоретичната постановка на дискурсивното поле. В същата глава се изяснява терминологията и понятийния апарат, свързани с дискурсивното поле на невиждащото тяло като се отговаря на три изследователски подвъпроса:

- По какъв начин се създават и променят дискурсите?
- Какво представлява дискурсивното поле на невиждащото и как функционира то?
- Кои са границите на дискурсивното поле на *невиждащото тяло*?

В главата се коментират начините за конструиране на дискурсивно поле, съставните му елементи и начините, по които то функционира. Обръщам внимание на понятията за тяло, незрящо тяло и невиждащо тяло като коментирам и други наименования, свързани с хората със зрителни затруднения. Проблематизирането на тялото е един от основните въпроси, към които се насочват изследователите от различни дисциплини. На първо място, защото тялото е онова, което изгражда, обитава и обживява пространствата. На второ място, то е сетивно и има възможност, живеейки в средата, да я разбира и да взаимодейства със заобикалящите го живи същества и обектите наоколо, използвайки своята сензорност. Във връзка с тези две качества на телата изследователят може да се насочи към наблюдение не само на телата наоколо, но и към собственото си тяло като инструмент в процеса на взаимодействие със средата (т.нар. авторефлексия). Проблематизирането на тялото го конструира по специфичен начин и му дава възможност то да стане част от различни дискурсивни образувания. Аз се интересувам от онези дискурсивни ансамбли, които съчетават в себе си идеите за тялото, свързани с хората със зрителни затруднения.

В тази глава използвам терминологията и методологията на дискурс анализа, разработена от Мишел Фуко, като представям дискурсивните образувания, изграждащи дискурсивното поле на невиждащото тяло като съставено от ансамбли, обекти и изказвания. В резултат на проведеното изследване освен създадената от Мишел Фуко

система за обясняване и анализиране на дискурсите, добавям и идеята за визуални дискурси, които се свързват с дискурсивното поле на невиждащото тяло. Според работната ми дефиниция, визуалните дискурси са онези изказвания, които са подкрепени с образ и могат да бъдат възприети като значещи за конкретната тема на дискурсивното поле. Визуалните дискурси често се явяват като гранични за дискурсивното поле. Част от полето са визуални дискурси, които са не само материално изразени като визуални образи, но събират в себе си и множество описания на различни обекти. Дискурсивните образувания, свързани с тялото, могат да се намерят не само в научната литература, но и в други полета като художествена, публицистична литература и др.

Дискурсивното поле се отличава с това, че е ограничено с ясно поставени от изследователя граници, които му позволяват да включва и изключва определени дискурси. Представила съм дискурсивните образувания, изграждащи дискурсивното поле на невиждащото тяло като съставено от ансамбли, обекти и изказвания. Част от полето са визуалните дискурси, които са не само материално изразени като визуални образи, но събират в себе си и множество описания на различни обекти. Дискурсивните образувания, свързани с тялото, могат да се намерят не само в научната литература, но и в други полета, но и очертават ясно границите на полето. В ситуация на своеобразна криза, каквато е загубата на възможността за виждане, се включват механизмите на нормализация, кодификация, обучение, които превръщат незрящото тяло в невиждащо. По този начин се получава примиряване на позициите, което значи равнопоставено съществуване в едно и също пространство.

Втора глава. Страната на слепите

Втора глава има за цел да анализира мотива за Страната на слепите. В тази глава на дисертационния труд правя визуален генеалогически дискурс анализ като използвам две дискурсивни образувания в полето на невиждащото тяло. Дискурсът на архитектурата и педагогическият дискурс са подбрани така, че да съдържат множество визуални изказвания в себе си. Тези дискурсивни образувания съществуват в полето на невиждащото тяло и имат пряко отношение към границите на полето. Архитектурният дискурс разглеждам като генеалогия и в този смисъл хронологически проследявам начина, по който се изгражда идея за създаване на селище, в което да живеят хора със зрителни затруднения. Анализирам какво се случва, когато тези градоустройствени планове излязат от фантастиката и се превърнат в реалност. Архитектурното

дискурсивно образуване съчетава в себе си множество ансамбли от други научни и литературни полета, но съчетани така, че да отвеждат мисленето в посока на концепцията за една страна на слепите, която в определен момент може да се превърне в реалност. Според мен, пространството може да влияе на телата, а може и да благоприятства за примиряване на позициите на виждащите и невиждащите тела. Невиждащото тяло се превръща в такова и заради пространството. Втора главата търси отговорите на три изследователски подвъпроса:

- По какъв начин невиждащите хора възприемат света на привилегированата позиция на виждащите?
- Как създадените дискурси помагат на незрящите тела да се превърнат в част от света на виждащите като невиждащи?
- Какви са механизмите, които помагат на незрящите тела да се превърнат в невиждащи?

В тази глава правя генеалогически дискурс анализ на мотива за „страната на слепите“, който считам за един от основните при устойчивото формирането на представи и образи, свързани с хората със зрителни затруднения. Концепцията за страната на слепите започва своето съществуване от едноименния разказ на Хърбърт Уелс, след което части от изказите могат да се проследят в различни статии на списание „Зари“ (основен печатен орган на Съюза на слепите в Българи). Познаването и анализирането на разказа на Уелс в детайли позволява да се разгледа по-късното преобразуване на това изказване и неговата сюжетна линия на страниците на списанието, издавано от Съюза на слепите в България.

Статиите, които се занимават със селището на слепите, писани преди 1944 г., са съобразени с медицинския дискурс на евгениката, която по това време взема връх в мисленето на хората. Дискурсът на евгениката се активизира най-силно в началото на 20-ти век, когато, използвайки законите на Мендел, много учени вярват, че на човешкия род може да се повлияе и той може да се подобри. По-късно евгениката се свързва с нацизма и провежданите в концлагерите експерименти. През първата година от съществуването на сп. „Зари“ излиза статия със заглавие „Грижи за слепите в България“ от професор Стефанов. Той пише: *„Слепотата е едно социално зло и всекидневно тя взема жертви, за които малко грижи се полагат.“* Няколко броя по-късно в същата година отново се публикува статия на професора, в която той обявява, че е нужна борба против слепотата. Не са рядкост и статиите, в които се обяснява, че слепите не бива да имат деца, за да не ги застигне същата участ, а и за да се ограничи разпространяването на слепотата. Такива статии са пряко отражение на идеологическия дискурс на евгениката.

Незрящото тяло в тези години е страдащо, срещу него се водят „борби“, то се изолира.

След 1944 до 1989 година могат да се проследят статии, свързани с концепцията за страната на слепите, в които се крие и много надежда за „избавяне“ от състоянието за слепота – често това са статии с различни нововъведения в медицината, които биха помогнали. В случая на статиите за селището на слепите, надеждата винаги се появява като силна политическа воля за промяна – например, обединяването на една или повече държави в намирането на лек, изпращането на помощ и пр. Статиите от този период отразяват политическата система в страната. В този период се наблюдават и случаи, в които утопичната идея излиза от страниците на списанието и се превръща в реалност като градовете Русиново (Русия), Тарбе (Словакия), Джугла (Латвия), чиито случаи разглеждам подробно в тази глава.

След 1981 г. страната на слепите се превръща в „реалност“. След повтарянето на множество истории за причините за създаване на страна на слепите, предимно свързани с речната слепота, в политиките на институциите към слепите се появява идеята да се построят реално такива места. Освен това вече не е рядкост и споделянето и публикуването на лично мнение относно живота на хората в местата, които държавата е построила за тях – специално обособени рехабилитационни центрове, различни квартали. В тази глава търся отговор на въпроса как утопията се превръща в хетеротопия. Обръщам внимание на пет основни механизма за превръщане на незрящото тяло в невиждащо. Основно внимание обръщам на визуалните дискурси в очертаното дискурсивно образувание, свързано със страната на слепите. В тази глава разглеждам медийния дискурс, създаден от списание „Зари“. Генеалогическият дискурс анализ проследява как в конструирането на дискурсивното поле на *невиждащото тяло* действат идеологическият дискурс, архитектурният дискурс. Прави се дискурс анализ на местата, в които живеят хората със зрителни затруднения.

Трета глава. Визуални дискурси на невиждащото тяло

Трета глава си поставя за цел да изследва дискурсивното конструиране на *невиждащото тяло* като се разглеждат дискурсите, които са създадени за незрящите хора. Дискурс анализът в тази глава се основава на резултатите от проведеното антропологично изследване в Национален център за рехабилитация на слепи – Пловдив. Като изследовател в това поле аз самата също създавам различни изказвания, които се включват в дискурсивното поле на *невиждащото тяло*, затова в тази глава прилагам авторефлексивни части, свързани с антропологичното теренно изследване сред хората

със зрителни затруднения. В трета глава се търсят отговори на два изследователски подвъпроса:

- По какъв начин хората със зрителни затруднения (незрящите тела) биват възприемани от привилегированата позиция на виждащите тела?
- Как изследователят става част от създаването на дискурсите, които превръщат незрящите тела в невиждащи?

Още преди периода на социализма в България се изграждат различни институции, които да удостоверяват кои са незрящите хора и как може да им се помогне. Такова място е „Държавният институт за слепи“, открит през 1905 г. През 1921 г. се учредява и Националното дружество за слепи, а през 1928 г. отваря врати и читалището „Луи Брайл“ в София, което действа и до наши дни. Политики да се помогне на хората със зрителни затруднения и да се изградят места, където те да пребивават, се реализират и по време на социализма. Както вече споменах, в хронологическото развитие на мотива за страната на слепите в някои социалистически държави започват реално да изграждат такива пространства като Левоча, Русиново и Джугла. В България такива две обособени места могат да се намерят в София и в Пловдив, както и училището за слепи деца във Варна.

Национален център за рехабилитация на слепи – Пловдив е инстанция на очертаване в дискурсивното поле на невиждащото тяло, по две линии. На първо място, институцията приема за обучение хора, които са загубили зрението си на по-късен етап от живота си и имат нужда да се научат да живеят с това състояние. В този смисъл центърът им предоставя обучение, чрез което превръща незрящото тяло в невиждащо. На второ място, от обучаващите експерти в институцията зависи дали обявеното за невиждащо тяло е готово да се възприеме като невиждащо и може да пребивава безопасно и равноправно в света на виждащите. Дискурсивното поле се обогатява от активизираните педагогически дискурси, които са част от обучението на зрително затруднените в институциите на обособяване. В НЦРС-Пловдив има курсове по ориентация и мобилност, полезни умения, компютърни технологии, зрителна рехабилитация, курсове по масажи. Всички те развиват нови телесни умения, които превръщат тялото от незрящо в невиждащо. Всички изброени по-горе механизми се активизират в процеса на обучение.

При невиждащото тяло доминиращото в повечето случаи сетиво липсва и това води до промяна в ситуацията на изследване. Преди всичко, за да може да се проведе качествено изследване, за антрополога трябва да е ясно какво се случва, когато тялото

загуби възможността си да вижда. Още в първите моменти на настъпване на това състояние индивидът осъзнава, че му е много трудно да се ориентира, не може да започне да разчита на останалите си сетива веднага и всичко това води до объркване, стрес и страх от невъзможността да се види заобикалящата среда, а и останалите тела, които се намират около него. Познаването на това състояние помага на изследователя да разбира какво се случва по време на наблюдението. Като част от обучението за комплексни инструктори, в което се включох, всички курсисти са предизвикани да сложат маска и да се научат сами да се движат в пространството с помощта на различни техники на белия бастун. По този начин и хората, участвали в обучението, преминават през процеса на превръщане на тялото в невиждащо (с обучителна цел). В тази глава подлагам на анализ мои собствени наблюдения под формата на авторефлексия върху състоянието на невидждане.

Носенето и използването на бял бастун служи за атестиране на състоянието на слепота и е ясен знак за околните, че сред тях има човек със зрителни затруднения. Научаването на техниките на белия бастун е част от превръщането на тялото от незрящо в зрящо. Технологиите са едни от основните „мостове”, които могат да се използват при преодоляването на състоянието на слепота. Хората със зрителни затруднения прибегват до много различни приспособления, с които да опознават средата, да научават нови неща, да направят живота си по-лесен. Използването на различни технологии е един от основните механизми за преодоляване на различни кризи, средство за договаряне и предоговаряне на граници, а в някои случаи помага за тяхното преминаване. Разглеждам използването на различни по вид карти, които изискват усвояването на конкретни телесни техники, за да може зрително затрудненият да се справи с кризата, свързана с невиджането. На първо място разглеждам картите и макетите като средство, което описва пространството на града и от друга страна показва различни граници и трудности, които трябва да се преминат. На второ място разглеждам методологията на изготвяне на аудио карти, които също са част от средствата за преодоляване на различни предизвикателства в градската среда. В трета глава обсъждам и конструирането на образите на Луи Брайл, брайловата азбука и белия бастун като образи, с които се свързват хората със зрителни затруднения.

Заклучение

Представеното изследване е опит да създаде едно ново научно поле, което да съчетае подходите на социалната и визуалната антропология и това на антропологията на тялото и на хората с увреждания. Предложените теренни материали и случаи са само начални стъпки в разглеждането на обширното поле на невиждащото тяло. Предлагането на концепцията за невиждащото тяло би могла да помогне при създаването и оформянето на нови дискурси към незрящите хора и тяхното право да съществуват заедно със зрящите в едно и също пространство. На този етап изследването е една добра първа стъпка при изследването на проблемите, свързани с възприемането на различието, комуникацията както и създаването на различни политики към телата. Трайните изказвания, които се променят трудно, представляват създадени и оформени дискурси, които от своя страна участват в изграждането на представите за невъзможността за виждане (слепотата). Настоящото изследване проправя път към нови изследователски полета и въпроси, като може да предложи не само различни начини за наблюдаване и изследване на дискурсите, свързани с невиждащите тела, но и конкретни практически насоки при създаването и прилагането на различни политики към телата.

Дискурсивното поле на *невиждащото тяло* е съставено от различни дискурсивни образувания/дискурси, които се активизират от други полета, за да послужат в разбирането на механизмите на превръщане на тялото на незрящия в невиждащо тяло. Дискурсивното поле се отличава с това, че е ограничено с ясно поставени от изследователя граници, които му позволяват да включва и изключва определени дискурси. Представила съм дискурсивните образувания, изграждащи дискурсивното поле на невиждащото тяло като съставено от ансамбли, обекти и изказвания. Част от полето са визуалните дискурси, които са не само материално изразени като визуални материали, но събират в себе си и множество описания на различни обекти. Дискурсивните образувания, свързани с тялото, могат да се намерят не само в научната литература, но и в други полета. Те очертават ясно границите на дискурсивното поле на невиждащото тяло. В ситуация на своеобразна криза, каквато е загубата на възможността за виждане, се включват механизмите на нормализация, кодификация, обучение, които превръщат незрящото тяло в невиждащо. По този начин се получава примиряване на позициите, което води равнопоставено съществуване в едно и също пространство.

Създаденото дискурсивно поле на невиждащото тяло съчетава в себе си оформената вече политика към незрящите тела. Отношението към зрително затруднените е резултат от прилагането на различни дискурсивни практики към тях. Възприемането на тялото не като незрящо, а като невиждащо е възможно след като се приложат механизмите за превръщане на незрящото тяло в невиждащо. Границите на дискурсивното поле са продиктувани от съдържащите се в полето визуални дискурси, които от една страна са в основата изграждането на различни визуални образи и представи, а от друга те контролират активизирането на дискурсите, свързани с невиждащото тяло.

При разглеждането на този мотива за страната на слепите се открояват няколко механизма, които са в основата на превръщане на незрящото тяло в невиждащо. Те са: механизъм на разпознаване на другия като различен; механизъм за решаване на ситуацията на невиждане; механизъм за привикване със състоянието на невиждане; механизъм за научаване на определени телесни техники, които правят тялото свободно и разпознаваемо; механизъм на линията на видимостта. Оформянето на представите за слепотата, слепия човек и неговия начин на живот създават образи (визуални дискурси), свързани с местата, в които живеят тези хора. Създадените само като утопия визуални дискурси бързо могат да се превърнат в реално съществуващи хетеротопии, които стават част от градските пространства. Визуалните дискурси освен, че се явяват гранични за дискурсивното поле на невиждащото тяло, са в основата на дискурсивните практики към хората, които са загубили способността си да виждат.

Механизмите за превръщане на незрящото тяло в невиждащо имат своите визуални изказвания, които стават все по-отчетливи в съвременния свят. Невиждащото тяло може да заеме своето място сред виждащите тела, след като премине обучение и усвои различни телесни техники, подготви се да участва в живота на макрообществото и, не на последно място, усвои нови начини да разбира и конструира всекидневието си.

Някои основни изводи

На базата на проведеното антропологично изследване на конструирането на дискурсивното поле на невиждащото тяло могат да бъдат направени няколко извода. Тяхната приложимост и в други подобни случаи е вероятна, но не може да се смята за общовалидна.

1. Конструирането на дискурсивно поле на невиждащото тяло може да бъде полезно при работата с хора със зрителни затруднения.
2. Възприемането на тялото не като незрящо, а като невиждащо е възможно след като се приложат механизмите за превръщане на незрящото тяло в невиждащо.
3. Някои от механизмите за превръщане на незрящото тяло в невиждащо са: механизъм на разпознаване на другия като различен; механизъм за решаване на ситуацията на невиждане; механизъм за привикване със състоянието на невиждане; механизъм за научаване на определени телесни техники, които правят тялото свободно и разпознаваемо; механизъм на линията на видимостта
4. Границите на дискурсивното поле са продиктувани от съдържащите се в полето визуални дискурси, които от една страна са в основата на изграждането на различни визуални образи и представи, а от друга те контролират активизирането на дискурсите, свързани с невиждащото тяло.
5. Визуалните дискурси освен, че се явяват гранични за дискурсивното поле на невиждащото тяло, са в основата на дискурсивните практики към хората, които са загубили способността си да виждат.
6. Създадените само като утопия визуални дискурси бързо могат да се превърнат в реално съществуващи хетеротопии, които стават част от градските пространства.
7. Невиждащото тяло може да заеме своето място сред виждащите тела, след като премине обучение и усвои различни телесни техники, подготви се да участва в живота на макрообществото и, не на последно място, усвои нови начини да разбира и конструира всекидневието си.

Приноси на дисертационния труд

1. Очертава се широко интердисциплинарно поле между някои от дяловете на антропологията, медицината, литературата и правото.
2. За първи път в България се предлага модел за цялостно изследване на зрително затруднените хора през призмата на антропологията и правят публични резултатите.
3. Предлага се задълбочено наблюдение и методология за анализ на визуални дискурси, свързани с невиждащото тяло.
4. Предлага се генологически дискурс анализа на рецепцията на Х. Уелс за страната на слепите и неговат поява в цялото течение на списание „Зари“
5. Предлага се модел за очертаване на дискурсивното поле на невиждащото тяло
6. Разработва се адекватна теоретична рамка, свързана с визуалния дискурс и дискурсивното поле на „невиждащото тяло“.
7. Проучването може да се използва при формулирането и прилагането на местни и/или национални политики, отнасящи се до хора със зрителни затруднения.

Използвана библиография в автореферата

- Елчинова, М. 1993 За ролята на дискурсия анализ във фолклористиката. - Български фолклор, кн. 3, 3-12.
- Гофман, Ъ., 1999. Представяне на аз-а във всекидневието. София: Изд. Петър Берон.
- Уелс, Х., 1980. Страната на слепите . От: *Кристалното яйце*. София: Библиотека Галактика.
- Фуко, М., 1996. *Археология на знанието*. София: Наука и Изкуство.
- Фуко, М., 1998. *Надзор и наказание. Раждането на затвора*. София: УИ „Св. Климент Охридски.
- Фуко, М., 2016. *Генеалогия на модерността*. София: Изток-Запад.
- Caldas-Coulthard, Carmen Rosa and Malcolm, 1996. Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis. London: Routledge.
- Dijk, T. A. v., 1977. Text and context. Explorations in the semantics and pragmatics of discourse. London: Longman.
- Dijk, T. A. v., 2008. Discourse and Context. A sociocognitive approach. Cambridge: Cambridge University Press.
- Edwards, D., 1997. Discourse and Cognition. London: Sage.
- Fairclough, N., 1995. Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language. Longman.
- Fairclough, N., 2001. Language and Power. Longman.
- Scollon, R., 2003. *Discourses in Place*. New York: Routledge.
- Sidnell, J., 2010. *Conversation Analysis: An Introduction*. London: Wiley-Blackwell

Публикации по темата на дисертационния труд

1. Мария Славчева. 2018. „Страната на слепите“ – дискурсивните образувания на слепотата в произведението на Хърбърт Уелс. В: Мария Кисикова и Добринка Парушева (съст.). Възможни и невъзможни терени в етнологията/антропологията. Студентски етнологички срещи – Пловдив 2017. УИ "Паисий Хилендарски": Пловдив, 107-118 (ISBN 978-619-202-339-3)
2. Мария Славчева. 2019. „Дискурсивното конструиране на концепцията за страната на слепите в списание „Зари“ (1931-1989). В: Елица Стоилова и Стефана Минчева (съст.). Теренът – традиции и иновации. Студентски етнологички срещи - Пловдив 2015. УИ "Паисий Хилендарски": Пловдив, 22-39 (ISBN 978-619-202-516-8)
3. Мария Славчева в съавторство с Анелия Авджиева и Светослава Манчева 2019 "Граници и социална мобилност - автоетнография" В: Елица Стоилова и Стефана Минчева (съст.). Теренът – традиции и иновации. Студентски етнологички срещи - Пловдив 2015. УИ "Паисий Хилендарски": Пловдив, 40-54 (ISBN 978-619-202-516-8)
4. Мария Славчева „Невиждащото тяло в институция. Подходи на сензорната етнография“. В: Меглена Златкова (съст.). Сензорна етнография на града. Възможни подходи и случаи. Студио 18: Пловдив (под печат)